

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Новий світовий лад

Як показує історія, майже кожного століття на світовій арені з'являється чергова могутня і дуже амбітна країна, що своїм впливом істотно змінює систему міжнародних відносин. У XVII ст. це була Франція, тоді кардинал Рішельє ввів у практику поняття національної держави і запропонував новий підхід до міжнародних відносин, керуючись передусім саме національними інтересами. У XVIII ст. Велика Британія пропагувала концепцію балансу сил, яку взяли на озброєння європейські дипломати і яка залишалась актуальною понад двісті років. У XIX ст. австрійський дипломат Меттерніх працював над запровадженням Європейського концерту*, котрий згодом був зруйнований Німеччиною під керівництвом Бісмарка, і світова політика перетворилася на холоднокровну гру силової політики.

У XX ст. США лідирували в міжнародній політиці. Однак на той час політика цієї країни була доволі неоднозначною. Жодна спільнота у світі не стояла так твердо на позиціях невтручання у справи інших держав. Проте жодна країна

* Віденська система міжнародних відносин, утворена після Наполеонівських війн і остаточно закріплена у 1815 р. — Прим. пер. (*тут і далі*).

і не відстоювала так старанно свої власні цінності. Не було більш прагматичної держави у питаннях повсякденної дипломатичної діяльності, і водночас не було більш ідеологізованої нації, коли справа стосувалась історично сформованих суто американських моральних принципів. Жодна інша країна не була більш стриманою в питаннях міжнародної політики, навіть коли відігравала ключову роль у безпрецедентних за масштабами міжнародних процесах.

У ході історичного розвитку США набули певних індивідуальних особливостей, які проявились у двох доволі різних підходах до вирішення питання зовнішньої політики. Згідно з першим, суть американського розвитку тісно пов'язана з прогресом у власних демократичних процесах, і Америка є гарним прикладом для іншої частини людства. Другий зводиться до того, що ці самі принципи демократії накладають на Америку зобов'язання боротися за верховенство народовладдя в усьому світі. Перед США завжди стояв вибір між самобутністю та глобалізацією, тому доводилось обирати між ізоляціонізмом та активною участю у системі міжнародних відносин. І після закінчення Другої світової війни терези почали схилитися до глобалізації.

У будь-якому випадку, і школа ізоляціонізму, і школа глобалізації передбачали створення стабільної системи міжнародних відносин, що мала сформуватися на засадах демократії, торговельної свободи та міжнародного права. На той час це була перша спроба впорядкувати міжнародні відносини, тож багато хто вважав таку ідею утопічною, а хтось — занадто наївною. Проте скептицизм зарубіжних дипломатичних партнерів не завадив Вудро Вільсону, Франкліну Рузвельту та Рональду Рейгану вірити в надійну, передбачувану систему міжнародних відносин. Не заважав скептицизм у ХХ ст. і всім іншим американським президентам. Так чи інакше, але американці вірили в те, що хід історії можна виправити, і якщо світ дійсно хоче миру, то американський приклад стане їм у цьому у пригоді.

Обидва підходи до зовнішньої політики були, так би мовити, органічним продуктом багатовікової американської історії. Не існує у світі іншої республіки, яка була б створена на засадах захисту суспільних інтересів і свободи. Немає в історії іншого прикладу, коли б люди освоювали новий континент в ім'я волі та загального процвітання. Тож обидва погляди стосовно зовнішньої політики, на думку американських дипломатів, відображають віру американців у те, що їхня країна побудована на засадах найкращої у світі моделі управління і є гарним прикладом для решти людства, якому також слід відмовитись від традиційної дипломатії, а натомість поважати міжнародне право і принципи демократії.

Процес виходу США на міжнародну арену виглядав як триумф віри у світле майбутнє людства над його неоднозначним історичним минулим. Сполучені Штати долучилися до жвавих міжнародних політичних процесів у 1917 р., сповнені надії, що справедливі ідеали змінять світ на краще. Америка вела дуже амбітну міжнародну політику, в результаті формування міжнародних договорів відбувалося на засадах американських цінностей. Прикладами втілення в життя американського погляду на міжнародну політику вважаються створення Ліги Націй, підписання пакту Бріана — Келлога, затвердження Уставу Організації Об'єднаних Націй

і Гельсінського заключного акту. Розпад СРСР означав перемогу американських ідеалів над комуністичними. Однак, за іронією долі, у 90-х рр. XX ст. перед Америкою постав саме той світ, якого вона відчайдушно намагалась уникнути протягом усієї своєї історії. У новому світі націоналізм узяв реванш. Нації почали діяти, керуючись виключно власними інтересами, при цьому відкидаючи на задній план усі далекоглядні високоморальні принципи. Більше ворогували, ніж співпрацювали. Стало зрозуміло, що ця модель світових взаємовідносин закріпиться надовго.

Нині Америка відіграє нову, дуже важливу роль у світовій політиці. Вона більше не може відгородитися від глобалізованого світу, як і не спроможна одноосібно управляти ним. Так історично склалося, що Америка тепер — ключовий гравець на міжнародній арені, і відступитися вона вже не може, та й не повинна. Коли країна розпочинала активні міжнародні відносини, то була молодою та могутньою державою, здатною змусити світ прийняти її погляди на принципи міжнародних відносин. Під кінець Другої світової війни у 1945 р. США були настільки сильною країною, що здавалося, неначе їм під силу повністю перебудувати світ на свій лад (був період, коли на долю американської продукції припадало 35 % світового ВВП).

У 1961 р. Джон Ф. Кеннеді переконливо заявив, що Америка здатна «заплатити будь-яку ціну, впоратися з будь-якою ношею», щоб забезпечити триумф свободи. Однак уже через тридцять років Сполучені Штати вели себе стриманіше. До рівня великих держав доросли й інші країни. Тож тепер США повинні були поетапно рухатись у бік досягнення своїх цілей, причому кожний з етапів являв собою компроміс між американськими цінностями та геополітичними умовами. Однією з причин був той факт, що у світі існувало ще кілька могутніх держав, а отже, світ повинен був знову повернутися до концепції балансу сил, тобто базуватися на принципі, який змушував Сполучені Штати відчувати себе доволі некомфортно.

Перше серйозне протистояння американського погляду на зовнішню політику та європейської дипломатичної традиції сталося 1919 р. на Паризькій мирній конференції. Спільну мову знайти було непросто, адже давалися взнаки істотні розбіжності у поглядах, історично сформованих у сторін. Європейські лідери прагнули зберегти актуальну систему міжнародних відносин, лише трохи її модифікувавши. Американські ж миротворці були переконані, що Перша світова війна відбулася не через загострення геополітичних конфліктів, а, скоріше, через характерні для Європи політичні інтриги. У своїх знаменитих «Чотирнадцяти пунктах» Вудро Вільсон, на противагу європейській концепції балансу сил, виклав свій погляд на міжнародні відносини, засновані на принципах етнічного самовизначення: що безпека країн залежить не від їхніх військових союзів, а від колективних дипломатичних заходів. Також міжнародна дипломатія більше не повинна бути таємною, і проводити її надалі повинні не професіонали дипломатичних інтриг. Натомість вона має базуватися на принципах «відкрито досягнутих публічних домовленостей». Першочерговим завданням Вільсона було не обговорення умов мирних договорів і відновлення традиційної дипломатії, він ставив собі за мету повну перебудову системи міжнародних відносин, яка за останні три століття повністю себе вичерпала.

Показовим є те, що як тільки американці бралися за обговорення деталей зовнішньої політики, то одразу всі труднощі європейських дипломатичних відносин сходилися на вадах системи балансу сил. Проте європейці з обережністю ставилися до американської місії щодо реформування системи міжнародних відносин.

Американський та європейський підходи до зовнішньополітичних питань були сформовані відповідно до їх історичного минулого. Американські переселенці зайняли практично безлюдний континент, вони будували державу за надійною огорожею двох величезних океанів, а їхні сусіди по континенту були занадто слабкими, щоб істотно впливати на цю амбітну державу. Оскільки Америці не доводилося ні з ким серйозно суперничати, то сама ідея балансу сил для неї виглядала абсурдною. На додачу американці збудували свою державу, по суті, повернувшись до Європи спиною, тому копіювати європейські цінності було б абсурдно.

Америці був абсолютно не відомий душевний біль, пов'язаний з постійно виникаючими питаннями державної безпеки. А коли ці проблеми все ж дісталися і віддаленої Америки, вона взяла участь у двох розпочатих європейцями світових війнах. В обох випадках на момент залучення Сполучених Штатів принцип балансу сил уже не діяв. Проте виникала парадоксальна ситуація: цей самий баланс сил, який американці категорично відмовлялися визнавати як ефективний, і оберігав США від участі у світових війнах, адже коли баланс сил порушувався, вони були змушені брати участь у кровопролитних боях.

Дипломати провідних європейських країн небезпідставно обрали концепцію балансу сил за основу врегулювання міждержавних відносин, і зовсім не через їхню схильність до суперечок чи таку характерну для Старого світу любов до інтриг та різних хитрощів. Американська віра у світле майбутнє завдяки демократичним процесам та ідеалістичному міжнародному праву була сформована в захищених, комфортних умовах, тоді як європейська дипломатія пройшла вогонь і воду, та ще багато інших важких випробувань.

Європа ж абсолютно органічно підійшла до політики балансу сил, коли середньовічна мрія про універсальну імперію провалилась, і на її руїнах постала група держав, які були приблизно рівними за своїми силами. Молоді європейські держави мали перед собою лише два можливих сценарії: або одна з них стане настільки потужною, що зможе підкорити собі інші, або їм доведеться враховувати інтереси одна одної. У другому випадку найбільш агресивну державу будуть стримувати інші члени європейської спільноти, тобто діятиме той самий баланс сил.

Принцип балансу сил не гарантує відсутність військових конфліктів. Він лише обмежує масштаби цих конфліктів і можливість одних держав панувати над іншими. Гарантувати мир така система, звісно, неспроможна, проте вона могла б певною мірою забезпечувати впевненість у завтрашньому дні. Природа системи міжнародних відносин на основі балансу сил була такою, що повністю не задовольняла жодну із сторін, однак була здатна знизити напруженість до такого рівня, коли ображена сторона не намагалася кинути виклик світовому порядку.